

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

АНТИФАШИСТИЧКИ ФРОНТ ЖЕНА ДРАГАЧЕВА У ПРВИМ ПОСЛЕРАТНИМ ГОДИНАМА

Доласком јединица Народноослободилачке војске на подручје Драгачева,¹ у јесен 1944. године, разбијене су снаге окупатора и четничке формације које су им служиле. Најжешће борбе у том периоду вођене су на Бјелошевцу (Крстац, доње Драгачево), пошто су Немци упорно бранили улазак у Овчарско-кабларску клисуру на ушћу Белице у Западну Мораву. Јаче четничке снаге напуштале су овај крај, а мање групе одметника почеле су да се скривају по скровиштима, која припремају углавном код родбине и по планинама.

Јединицама Народноослободилачке војске придружују се млађи Драгачевци, а на овом терену из тих јединица задржава се један број партијских кадрова да би помогао домаћим активистима у успостављању система власти, раду друштвено-политичких организација и легализовању новог стања.

Из рата је Драгачево изашло опустошено.

То је тада био изразито сиромашан пољопривредни крај, са примитивним начином обраде земље и гајења воћа и стоке. У односима међу људима важиле су, још увек, неписане норме партијархалног морала. То наслеђе прошлости задржало је и „правила понашања“ у породици: мушкарац је био „глава куће“, а жени је преостајало да рађа и гаји децу, да обрађује земљу, да преде, плете и

обезбеђује одећу. Мушкарцима је, по тим нормама, а не жени, било место у политици и јавном животу.

У таквом Драгачеву, одмах по ослобођењу, започело је јачање упоришта НОП-а пре него што је, уз коришћење искустава илегалних народноослободилачких одбора из времена устанка 1941. године и ратног периода, обезбеђено функционисање народне власти, коју су очекивали бројни одговорни задаци и послови после распадања окупаторског система управљања.

Расположива архивска грађа из тог периода и сећања савременика и учесника у догађајима о којима је реч, указују да није било лако успоставити нову власт ако се на тим пословима не ангажују чланови КПЈ. Неминовно је било формирати партијске организације у свим насељима, међу којима је једино Гуча имала нека обележја урбанизоване средине. „Одмах по ослобођењу—пише у једном извештају — на терену нашега среза формиране су четири партијске јединице. Ове партијске јединице формирате су на четири реона од другова који су били чланови Партије још у току устанка 1941. године, а који су за време окупације остали доследни Партији и НОП. Доласком НОВ дошао је такође и један број другова чланова КП, који су нам активно помогли у спровођењу свих задатака, као што су: мобилизација, формирање народних одбора (како власти, тако и Фронта, организације АФЖ и Народне омладине), активно чишћење терена од четничких банди, итд. Уздизали су се нови људи и њиховим примањем организација се омасовила“² Партија је успела да мобилише све добронамерне и поштене људе, од којих је један број испробан и проверен кроз тешке задатке, па су и они могли да буду примљени у КПЈ.

Формирање народних одбора власти, ЈНОФ-а, АФЖ-а и УСА ОС-а вршено је истовремено.³ Тиме је и започео масовнији политички рад и са женама, које су, током народноослободилачког рата, и као борци и као помагачи НОП-а, показале да знају да се одреде за оно што је прогресивно. Наравно, не може се, бар кад је реч о Драгачеву, говорити о масовнијем учешћу жена у НОР-у, све до 1944. године, мада податак да су мајке, жене и сестре послале у Драгачевски партизански батаљон Одред „Др Драгиша Мишовић“ у устанку 1941. године преко 430 синова, супруга и браће, на посебан начин говори и о доприносу жена овог краја победи и слободи. Оне су, и не само оне, после новембра 1941. године страховито мучене и малтретиране, па и није чудо што су непрекидно пружале отпор окупатору и његовим помагачима. Неколико их је 1944. године учествовало и у недовољно познатом устанку у Дубцу.

На иницијативу и по закључку Среског комитета КПЈ у Гучи почело је, у децембру 1944. године, формирање првих послератних одбора Антифашистичког фронта жена, који деловао у саставу ЈНОФ-а. Први је формиран у варошици Гучи, 26. децембра. За председника је изабрана Персида Комадинић, за секретара Ана Прелић, а за благајника Милица Љујић. Изабрано је и осам чланица секретаријата (одбора), а у раду конференције, како стоји у сачу-

ваној документацији, учествовало је 40 жена. Два дана касније формиран је одбор у селу Гучи. Зорка Јешић изабрана је за председника, Драга Броћић за секретара, а Ангелина — Гина Рњаковић за благајника. У секретаријату (одбору) било је још 12 жена.⁴

Једна бележница Лепосаве Васовић сачувала је имена свих чланова одбора Антифашистичког фронта жена у селима Драгачева. Међутим, не постоје тачни датуми формирања одбора у неким насељима.⁵ Извесно је, међутим, да су ови одбори формиран у Церови, Драгојевцу, Лиси, Белом Камену, Пшанику, Вучковици и Миросалцима пре 28. јануара 1945. године, када је то учињено у Горачићима, а дан касније у Грабу. У Горачићима је одбор био заједнички за ово село, Губеревце и Живицу, мада је ускоро и у та два села извршено конституисање одбора Антифашистичког фронта жена. У Губеревцима је одбор формиран 4. фебруара, у Зеокама 11. фебруара, у Каони 12. фебруара, у Пухову 13. фебруара, у Милатовићима, Тијању и Ртарима 14. фебруара, у Турици и Властелицама 15. фебруара, у Марковици и Брезовицама 16. фебруара, у Дучаловићима 17. фебруара, у Ртима, Нетришорима и Доњем Дубцу 18. фебруара.

На оснивачким скуповима и конференцијама учествовало је и по неколико десетина жена. Партијско чланство и рејонски руководиоци АФЖ-а, као и ЈНОФ-а, брижљиво су припремали ове састанке. Претходно је Срески комитет КПЈ у Гучи поставио рејонске руководиоце АФЖ-а. То су биле: Олга Зечевић — Зека, Лепосава — Лепа Васовић, Ната Лазаревић, Миланка Штавланин, Бранка Радичевић и Роса Божић. Њихови задаци били су веома одговорни, а захтевали су свакодневан боравак на терену. Управо радило се о професионалним друштвено-политичким радницама. Отежан посио проистакао је из чињенице да су политички организоване драгачевске жене, које су, све до тада, биле политички обесправљене. Пошто су истовремено формиран и одбори власти, ЈНОФ-а и Народне омладине, велики број активиста био је ангажован на овим задацима.

На првим скуповима жене су упознаване са улогом и начином рада Антифашистичког фронта жена, организације која је формирана у НОР-у. Брижљиво су објашњавани циљеви АФЖ-а, уз упознавање са политичком ситуацијом у земљи и свету, која се карактерисала, још увек, ратним страхотама, али и победама савезника на свим фронтovima. Наравно, истицане су победе Народноослободилачке војске, објашњаван значај формирања народне власти и друштвено-политичких организација. Разбијана је и разобличавана четничка пропаганда о привремености новонастале ситуације, која је код неупућених могла да изазива смутњу и неверицу. Ваљало је и елиминисати страх од претњи одметника, који су, разбијени у групе и беспомоћни, крстарили овим крајем.

У руководства су биране жене из породица припадника и симпатизера НОП-а, али и из осталих угледних и поштених домаћинстава. То су, заправо, биле активисткиње које су уживале углед и

поштовање међу сељацима. Било их је и старијих и млађих, писмених и још више неписмених.

Интензивна политичка активност захтевала је посебно ангажовање свих руководства партијских организација, одбора власти, ЈНОФ-а, АФЖ-а и Народне омладине. У раду са женама нарочито одговорне задатке имали су просветни радници, превасходно учитељице, које су добро познавале менталитет драгачевског живља и знале на који начин ваља најефикасније деловати. На скуповима просветних радника у Гучи овај део обавеза запослених у школама, које су настављале да раде, посебно је наглашаван. Ни једно окупљање ђачких родитеља у школама није смело да прође без упознавања са политичком ситуацијом у свету, задацима нове власти и друштвено-политичких организација. Самим тим и ЈНОФ-а, у оквиру кога је деловао и Антифашистички фронт жена.

Један од најзначајнијих задатака, одмах по оснивању свих одбора, било је прикупљање помоћи за рањенике и фронт. О тој помоћи разговарало се на зборовима. Први такав збор, кога су организовали баш жене, био је 11. фебруара 1945. године у Котражи. „Било је доста људи, а жена 26“ — записала је Олга Зечевић, рејонски руководилац АФЖ-а⁶. У Миросавцима је такав збор одржан 12. фебруара („Било око 180 људи и 32 жене“),⁷ а сутрадан у Лиси („Није било много људи — око 50“).⁸

Услови за организовање ових зборова били су заиста тешки, а страх код људи још је изазивала кама одметника који су се крили на подручју Драгачева. Партија још није јавно деловала, а то је отежавало и активност Антифашистичког фронта жена. Партијска руководства и одбори ЈНОФ-а, као и АФЖ-а, прилагођавали су се условима и навикама људи. Зато су за политички рад коришћени и традиционални облици окупљања становништва, посебно прела, која су организована у сарадњи са просветним радницима.

Прво такво прело, организовано по програму друштвено-политичких организација, одржано је 14. фебруара 1945. године у Гучи. Скојевски руководилац Зага Савић је записала у бележницу Лепосаве Васовић: „Било је око 200 жена. Опреле су 20 кгр вуне. Причало се и читала „Зора“. На истом месту је Олга Зечевић — Зека забележила: „Прело у селу Турици са Гучом. Било 230 жена. Опреле су и препреле 25 кгр вуне. Говорило се о акцији за помоћ и о другим стварима“.⁹

Повремено су у Гучи као административном седишту среза одржавани састанци са другарицама које су радиле на терену. Били су то корисни скупови, на којима су подношени извештаји о раду одбора АФЖ-а. Вршено је међусобно информисање о томе како тече акција за прикупљање помоћи за борце и рањенике, а примане су, уз измену искустава, и директиве за будуће деловање. Рејонски руководиоци упознавани су са политичком ситуацијом у срезу, округу, земљи и свету, што им је користило у практичној политичкој акцији као јасна оријентација.

Може се слободно рећи да су прела, све до пролећа 1945. године, представљала највише коришћену форму окупљања драгачевских жена, ако не и једину у појединим срединама. Но, што је време одмицало, садржаји прела бивају све богатији. На њима су подношени извештаји о томе колико је претходних дана у појединим засецима прикупљено хране и одеће за борце и рањенике, затим вуње која ће се опрести на самим прелима и од рудице исплести чарупе, шалови и џемпери да би били упућени на фронт или у болнице. На прелима су се окупљали, поред жена, представници власти, Партије, Народне омладине и просветни радници, као и рејонски руководиоци АФЖ-а, које су биле у ситуацији да понуде учесницима прела више пропагандног и информативног материјала: чланака из новина, писаних материјала и брошура. Читане су вести са фронта, писма бораца, а вођени су и разговори о политичкој ситуацији у сваком месту и широј околини, као и у свету. Говорили се, нарочито, и о положају жене у новом друштву, о описмењавању, укључивању жена у све токове привредног, политичког и јавног живота, о њиховој потпуној еманципацији. Наравно, нису изостајале ни забавне игре, затим певање песама, посебно партизанских и борбених, а прело се, после поноћи, завршавало игранком и договором о томе у коме ће засеку бити наредно прело. Чланице одбора АФЖ-а користиле су присуство рејонских руководилаца да се, више но остале жене, упознају са директивама и пословима који их очекују.

Руководства АФЖ-а иницирају формирање и посебних акционих одбора за помоћ рањеницима. Наравно, наставља се и оснивање одбора АФЖ-а у селима где то до тада није учињено. Први акциони одбори за прикупљање помоћи борцима и рањеницима формиран су, пошто су претходно изабрани одбори АФЖ-а, у Вичи и Прилици 25. фебруара, у Допашу 26. фебруара, у Пилатовићима 27. фебруара, а у Толицици 28. фебруара 1945. године. Ови други специјализовани, одбори окупљали су нарочито жене из породица припадника и симпатизера НОП-а, као и оних из којих се борци налазе на фронтима.¹⁰

Већ на почетку акциони одбори за помоћ рањеницима појављују се у улози организатора прела. У својој бележници из тог времена, а забележио је то и „Слободни глас“ из Чачка, Лепосава Васовић пише: „28. II 1945 прело у Горачићима са Губеревцима. Било је око 400 жена. На прелу је била и девојчица од 5 година Милева Главоњић, која је опрела два вретена и каже: ПРЕДЕМ ЗА НОВ!“¹¹ Ова notiца указује и на две интересантне чињенице. Прва је да се на окупу нашло неколико стотина жена, што је доказ више афирмације одбора АФЖ-а и одбора за помоћ рањеницима и борцима на фронтима и афирмације жене у организованом политичком раду, док друга сведочи присуство на прелима и младих, чак и деце.

Крајем фебруара и почетком марта 1945. године политичка активност постаје у Драгачеву све интензивнија. То је и разумљиво ако се зна да су до тада већ формиран у свим насељима одбори

власти, ЈНОФ-а, АФЖ-а и Народне омладине. Ојачале су и организације КПЈ.

Почетком марта припрема се и прва среска конференција Антифашистичког фронта жена Драгачева. У Чачку је, претходно, 25. јануара, одржана окружна конференција АФЖ-а, на којој су назначени и дефинисани наредни задаци. У то време организоване су и манифестације, по свим већим насељима, на којима је осуђен напад краља Петра Карађорђевића на владу Тито-Шубашић. Међу манифестацијама у Гучи нашле су се и жене. Ношени су транспаренти са речима подршке другу Титу и ЈНОФ-у, узвикиване су и овакве пароле: „Доле разбијачи јединства!“, „Доле краљ!“, „Нећемо краља — хоћемо Тита“.¹²

Политичка активност постаје све садржајнија у одборима АФЖ-а пред прву среску конференцију АФЖ-а. Регионски руководиоци окупили су се, 2. марта, у Гучи на договор. Карактеристичак је дневни ред тог скупа. Наводимо га, јер је такав дневни ред био и на другим скуповима жена:

- „1. Извештај о прошлом раду
2. Шта да се ради (сетва, писменост)
3. О 8. марту
4. Политичка ситуација
5. Пегави тифус
6. Критика...“¹³

Два дана касније одржан је састанак са председницама и секретарима свих одбора АФЖ-а са подручја среза. Између осталог, разговарано је и о улози и начину формирања радних чета. Истовремено завршава се формирање одбора АФЖ-а тамо где то још није учињено: 2. марта у Дљину, 3. марта у Лучанима, 4. марта у Лисицама, 5. марта у Крстацу и Доњој Краварици, 6. марта у Лукама, Вирову и Лису, 7. марта у Осоници и Горњој Краварици. Почине и оснивање радних чета, у којима су се налазиле жене.

Међународни дан жена, 8. март, свечано је обележен 1945. године у Драгачеву. Улицама Гуче жене су манифестовале. На митингу, који је одржан, учеснице прославе поздравили су представници војске, ЈНОФ-а, АФЖ-а и УСаОЈ-а. Говорило је и неколико жена. „Слободни глас“ је писао о тој прослави: „Око 500 жена из Гуче и околине сакупило се у Гучи да прослави међународни дан 8. март. Каптан Милош Илић подвукао је, да жене, као год што су помогле до сада у народноослободилачкој борби, треба и од сада са осталим антифашистичким организацијама, да помогну у довршењу ове борбе и изградњи порушене земље. Остали говорници су истакли значај жене у народној власти, важност равноправности жена стечене кроз борбу, као и њен велики допринос у ослобођењу наше отаџбине“.¹⁴ Увече је организована академија, на којој је реферат поднела Олга Зечевић. Интонирана је химна, изведени су скечевеи, а затим је била „игранка до зоре“.¹⁵

Прослава 8. марта није имала искључиво манифестациони карактер. Сутрадан је у Гучи одржан састанак са активисткињама

које раде на терену. Дневни ред био је уобичајен: извештај о раду, даљи рад, припреме за среску конференцију, политичка ситуација, критика. Посебно се разговарало о формирању радних чета. Долазило је пролеће, па је сетва била актуелна и стога што је требало обезбедити и вишкове производа за обавезни откуп. Сем тога, велики број Драгачеваца налазио се у редовима Народноослободилачке војске. Глад би, у тој ситуацији, озбиљно претила, поготову што је драгачевска земља, изузев уз сам ток Белице, и то од Гуче према Лучанима, била неплодна. Радне чете су управо биле те снаге које ће у пољским радовима нарочито помагати самохраним породицама и породицама бораца.

Прва радна чета формирана је у селу Турици, 12. марта, а сутрадан је то учињено и у Лиси. У Тијању и Каони су радне чете окупљене 14. марта. Радна чета из Каоне имала је у свом саставу 47 жена, међу којима су биле и активисткиње из суседних Властелица. У Марковици и Ртарима радне чете су формиране 16, у Ртима 17, у Миросаљцима 20, у Трешњевици 21, а у Церови 22. марта. Касније и у осталим насељима.¹⁶

Формирање радних чета вршено је и у част прве среске конференције АФЖ-а у Драгачеву, која је одржана 18. марта 1945. године, у Гучи, уз учешће око 1.000 жена.

Среска конференција отворена је интонирањем химне и говором Драге Броћић, секретара одбора АФЖ-а у селу Гучи, која је, том приликом, одала пошту палим у борби за нову демократску Југославију. Ево шта је о том великом скупу драгачевских жена писао „Слободни глас“:

„Говорници Средоје Чворовић (испред власти) и капетан Милош Илић (испред ЈНОФ-а) говорили су о тешком положају жене за време владе реакционарних режима, и о мучној и напорној трогодишњој борби у којој је жена узела видно учешће. Наглашено је да је Комунистичка партија једино мислила на нашу жену и повела је у борбу за бољи живот наших народа, у борбу за њену слободу.

У име омладине конференцију је поздравила другарица Савић. Она је рекла да наша жена, кад је могла да носи митраљез, кад је могла пуцати на окупатора, кад је могла скакати на непријатељске бункере, може имати право које има њен друг — човек: да учествује у власти, целокупном јавном, културном и политичком животу, да слободно каже своју реч истине и осуди све злочинце, који су прогањали и клали њене синове и кћери и окаљали част народа. Она је стекла своја права на бојном пољу, вешалима, логорима, под камом, на губилиштима“.

Анализиран је, на овом скупу, и досадашњи рад, „у коме се истиче рад жена Каоне, које су дале 206 цемпера, 456 пари рукавица, 23 ћилима и др...“ Пошто су конкретизовани наредни задаци, изабрано је и прво среско руководство. Домаћица Драга Броћић из Гуче постала је председник, учитељица Олга Зечевећ секретар

а у одбор је ушло још 49 активисткиња. Упућени су и бројни телеграми, поред осталих и Југословенској армији, у коме се каже: „Са своје прве среске конференције жене среза драгачевског шаљу борбене и другарске поздраве својим борцима за слободу и бољу будућност наше домовине и нас жена.

И овог пута, ми жене, заветујемо се, да ћемо као и досада, са вама ићи раме уз раме до коначног уништења непријатеља и његових слугу.

Будите храбри и истрајни, носите чврсто заставу слободе наших народа, а ми ћемо вас у свему помагати.

Живела наша храбра и славом овенчана Југословенска армија“.¹⁷

Међу задацима који су посебно апострофирани на среској конференцији АФЖ-а истиче се неминовност формирања радних чета у свим местима, као и даље прикупљање помоћи за борце на фронту и рањенике у болницама. Није изостао ни разговор о проблему неписмености, што је и разумљиво ако се зна да је у то време огромна већина жена Драгачева била неписмена. Процењивана је и политичка ситуација у срезу, јер је, поред осталог, још било одметника по шумама и у бункерима. Ни хране није било довољно за све становнике, а још је имало разорених домова, нарочито у горњем Драгачеву.

Сигурно је да овом конференцијом драгачевска жена снажније почиње да се ослобађа стега прошлости, да руши традиционална схватања сопствене улоге у породици и јавном животу и да постаје активан чинилац у политичкој активности и културном животу. Заједно са омладином, она се ангажује у раду културних екипа, које су формиране у већим насељима да афирмишу нову културу и стваралаштво настало у току народноослободилачке борбе. Ове екипе, у којима се налазе и просветни радници, затим и ученици, дају своје програме на забавама и прелима, манифестацијама које су већ добиле ново, политичко обележје.

Да би се спровели задаци утврђени на среској конференцији, поготову што се у неким насељима осећала одређена пасивизација чланица одбора АФЖ-а, сутрадан је одржан састанак среског руководства са активисткињама које раде на терену. Упрво, то је и био договор за акције, значајан и стога што је атмосферу са конференције и закључке требало унети међу жене, чиме ће се интензивирати активност. То је, наравно, подразумевало и допуњавање одбора АФЖ-а у неким насељима, уз острањивање неактивних. Наравно, није то био нимало лак посао, јер је требало много тактичности и умешности рејонских руководилаца и осталих активиста да се не постигне, тим допунама и изменама одбора АФЖ-а, супротан ефекат. Политички, наравно.¹⁸

У таквој атмосфери пуне политичке мобилности прослављен је први пут 27. март у слободној земљи. У Каони и неким другим већим насељима, општинским центрима, обележена је годишњица мартовских демонстрација из 1941. године када је наш народ одлу-

чно, предвођен Комунистичком партијом Југославије и другим родољубивим и слободарским снагама, одбацио Тројни пакт. У Гучи, на централној прослави, окупило се близу 600 жена, које су из села дошле организовано, носећи транспаренте. „То је био најсвечанији дан од ослобођења. Испред жена Драгачева присутне је поздравила другарица Бранка Радичевић“.¹⁹ Поворке грађана ишле су улицама Гуче, а на великом митингу, како је писао „Слободни глас“, говорили су: Светислав Недовић, председник Среског НОО, Раденко Броћић, члан Главног одбора УСАОС-а, затим Драгић Милићевић, Милић Бугарчић и други.²⁰

Радне чете су се постепено консолидовале, одбори АФЖ-а такође. У овом периоду, поред прикупљања хране, одеће и обуће за борце, започињу и организоване посете жена рањеницима који су се налазили у болницама у Гучи и Чачку. Најпре су, после појединачних, у овим посетама биле делегације жена Драгачева:

„8. IV другарице из Драгачева, око 60 њих, обишле рањенике у Чачку“.

Седам дана касаније:

„Одлазак на обилазак рањеника у Чачку. Из Зеока села 45 жена, из Тијања 30 жена“.²¹

И даље су „постављане“ радне чете, уз одржавање кратких конференција и договора. Долазило је и до осипања радних чета у неким селима, јер су још увек евидентни отпори мушкараца. Зато су рејонски руководиоци АФЖ-а непрекидно посећивале села, водиле разговоре, ангажовале просветне раднике и чланове КПЈ, тражиле помоћ, делиле пропагандни и информативни материјал, преносиле директиве. Личним примером показивале су како се мора радити. Саме су се налазиле у радним четама својих рејона. Лепосава Васовић је једина сачувала нешто документације о томе:

„15. IV сијала сам жито у Грабу код другарице којој је човек у ропству. Било је жена и девојака 15... на мобу и позајмицу...“

16. IV у селу Рогачи сијали смо кромпир и жито код једне другарице партизанке. Било нас је 5. Ми смо посијале 400 оцака кромпира и 300 оцака кукуруза са ђубретом за непуна 4 сата. У суседној њиви орала жена њиву од хектара са кравама код једног другог партизана са малим пиониром. Истог дана после подне сијала сам жито са 15 другарица жена и посејано један хектар земљишта...“²²

Извесна реорганизација извршена је, 17. априла у среском руковоству АФЖ-а. Од Олга Зечевић дужност секретара примила је Лепосава — Лепосава Васовић,²³ која је, и даље, радила и на терену:

„19. IV 1945. конференција жена у Турици. Присуствовало 7 жена. Истог дана... сијале смо жито код Миље. Било нас је 20 жена. Позајмица и моба. После подне код друге другарице било нас је 5. Сијале смо жито. Посијано 5 плуга земље...“²⁴

Кампања сетве дала је добре резултате. Но, истовремено су организоване конференције и договори жена, прикупљана је храна и одећа за рањенике, учествовало се у откривању и ликвидирању

последњих одметника, вршене су припреме за отварање дечјег обданишта у Гучи. Женама је читан текст др Матије Амброжића, професора Универзитета у Београду, „Дечја обданишта у Совјетском савезу“, који је био умножен.²⁵ На тај начин истицана је потреба формирања прве дечје установе, у коју је требало сместити најпре самохрану и сиромашну децу, као и децу палих бораца.

Пред Први мај 1945. године сви послови рађени су ударнички. Прослави је претходила Омладинска недеља, када су поправљани путеви, сакупљано старо гвожђе и отпацци гуме, кажњавани су шпекуланти, а проглашавани ударници. Ударнички рад проглашен је у свим секторима деловања, па и у културним екипама. На жалост, нисмо успели да пронађемо спискове са именима ударника, самим тим ни жена ударника. Ипак, Миланка Штављанин је у посебан бележник унела податке о женама ударницима Пилатовића и свог рејона Интересантни су критеријуми за стицање таквог признања, који су уочљиви у овој notiци:

„1. Милка М. Божић највише приложила.

2. Вида Ковачевић, одб. А. Ф. Ж. даје све од себе да би помогла наш покрет.

3. Олга Голубовић најактивније ради на том реону.

4. Лепосава Дамњановић претседница А. Ф. Ж. исплела 18 пари чарапа.

5. Јованка Ђирјаковић стара 53 год. посетила чачанску болницу.

6. Перовић Олга даје све од себе за наш покрет...“²⁶

Наравно, присутне су, и даље, тешкоће и неразумевања за активност жена. „Била сам у Прилипцу — пише у једном извештају среском руководству АФЖ-а Олга Божић — да сазовем конференцију, али ни једна жена није дошла одговарајући се да су преоптерећене послом“.²⁷ Требало је, у таквим ситуацијама и срединама, много упорности рејонских руководилаца и одбора АФЖ-а, као и осталих политичких и антифашистичких организација да се отклоне сумње и избегне осипање руководстава у неким насељима.

Тог пролећа још су се појављивале групице одметника, које су претиле активисткињама, тукле их и малтретирале, а било је и случајева шишања жена ножем да би се унела пометња и страх међу људе, посебно жене. Такви, очајнички, покушаји беспомоћних појединаца из редова четника, међутим, нису постизали циљ. Напротив, још више су мобилисали народ да их коначно ликвидира.

На извесну пасивизацију одбора АФЖ-а у неким насељима утицало је и то што Партија није довољно радила са женама: „Један од већих недостатака — пише у извештају о развоју КПЈ у Драгачеву после рата — био је што се није посветила већа пажња на одабирање и припремање жена у КП. Овај недостатак условило је то што се са женама није радило у 1945. години; имали смо 11 жена чланова КП и овај број био је сасвим мали у односу на проценат активних жена на територији среза...“²⁸

Ова чињеница, на одређен начин говори, самокритички и комунистички отворено, о стању у одборима и организацијама Антифашистичког фронта жена Драгачева.

Одређене активности у Антифашистичком фронту жена Драгачева настављене су и у јеку највећих пољских радова током пролећа и лета, у фази припрема конгреса жена Југославије, који је одржан 17. јуна 1945. године, затим у оквиру прославе Дана устанка народа Србије (на збору грађана у Гучи, у присуству великог броја жена, говорио је Милић Бугарчић, секретар Среског одбора ЈНОФ-а), а посебно у припремама за конгрес ЈНОФ-а Југославије.²⁹ Избори делегата за овај конгрес побудили су изванредно интересовање међе становништвом Драгачева. „У срезу драгачевском — писао је „Слободни глас“ 4. августа 1945. године — у једном селу дошла је на гласање погрбљена старица са штапом и прво затражила мало воде да се окрепи од телесног замора, одморила се и тек онда гласала... истакло се село Вирово у коме је 130 жена учествовало на гласању. Такође је било велико учешће жена у селу Марковици...“³⁰ У Драгачеву је тада гласало 2.800 жена.

Ипак, током лета политичка активност АФЖ-а није била онако интензивна као на почетку године. „АФЖ се труди — стоји у једном извештају ћелије Среског одбора у Гучи од 30. августа — али оскудева готово у свим селима са активисткињама“³¹

Тек почетком јесени поново оживљава рад одбора АФЖ-а. Припремани су избори за Уставотворну скупштину, па се дају нови импулси активности Партије и антифашистичких организација. Да би се избори добро припремили, одржан је у Гучи читав низ састанака руководстава друштвено-политичких организација. На среској конференцији жена, 14. октобра, нашло се преко 300 активисткиња из свих драгачевских насеља. Реферате су поднеле Зора Ђелић, учитељица, и Лепосава Васовић, секретар Среског одбора АФЖ-а, истичући и даље обавезе да се помогне у обнови земље и да жене што масовније изађу, 11. новембра, на изборе. Миливоје Урошевић, члан Окружног одбора Народног фронта, говорио је о програму и задацима ове организације, а Милић Бугарчић, секретар Среског одбора Народног фронта, о „привредним питањима и потреби што активнијег учешћа жена у борби против шпекуланата и саботера“. Милка Минић, инспектор владе Србије, позвала је жене да изађу на гласање и нагласила обавезу руководства АФЖ-а да женама објасне суштину ових избора.³²

Непосредно пред изборе одржана је још једна среска конференција АФЖ-а у Гучи. Том приликом, женама, којих је било око 500, обратили су се Милорад Достанић, Олга Зечевић, Милојко Ђираковић, заменик носиоца окружне листе Петра Стамболића, и посланички кандидати Данило Ивановић и Вучић Броћић. Ђираковић „се обратио женама и позвао их да 11. новембра изађу на изборе и покажу да умеју искористити своја права и своје тековине исто онако како су умеле однеговати народне борце и послати их с благословом у борбу за бољи живот свога народа“.³³

Такве припреме обезбедиле су да се на изборима појави огромна већина Драгачевки и да гласају за кандидате Народног фронта.

И у неке активности друге природе активно се укључују Драгачевке. Заједно са просветним радницама, припремају аналфабетске течајеве. Сузбијање неписмености постаје задатак свих друштвених снага. Да би били разбијени отпори и несхватања, аналфабетски течајеви су организовани по засеоцима, у породичним кућама. Нарочито се инсистирало на описмењавању млађих жена и девојака. Просветни радници и чланице одбора АФЖ-а практично су непрекидно били у акцији. На прелима и другим скуповима објашњавани су циљеви ликвидације неписмености, истицани су примери доброг рада, а критиковане слабости. Тако је ова акција постала масовна у свим насељима у другој половини 1945. и током целе наредне године³⁴.

Истовремено, формиране су културне екипе тамо где их није било, затим је поведена акција да се у школама отворе ђачке кухиње, које су, у фази рационалног трошења хране, биле посебно потребне на сеоском подручју, јер је велики број деце био неухрањен.

На подручју Драгачева у то време задружни покрет доживљава полет. У селима бивају формиране синдикалне подружнице пољопривредних радника. У јануару 1946. године одржане су и прве аграрне расправе. Организовано је и такмичење срезова у борби против неписмености (Драгачевци су се такмичили са срезом качерским). Отворене су и прве књижице по селима, културне екипе гостују, са одабраним програмима, и на прелима...³⁵

Тиме, 1946. године, политички рад, самим тим и активност Антифашистичког фронта жена, улази у нову фазу. Преброђене су тешкоће првог организовања...

Ако би се давала права оцена активности жена Драгачева од децембра 1944. до средине 1946. године, онда се мора истаћи да је то било време рушења оних норми понашања које су жену стављале у наредноправан положај не само у политичком и јавном животу. Жена Драгачева, од тада, постаје активан чинилац и креатор односа и у свом дому, али и знатно шире.

ЧЛЕНИЦЕ ПРВИХ ОДБОРА АФЖ-а (Прилог I)

ВАРОШИЦА ГУЧА

Персида Комадинић (председник), Ана Прелић (секретар), Милица Љујић (благајник), Деса Крњић, Станика Планојевић, Милица Јовичић, Олга Икониновић, Марица Станишић, Милица Дуњић и Дуња Тодоровић.

СЕЛО ГУЧА

Зорка Јешић (председник), Драга Бројић (секретар), Гина Рњаковић (благајник), Мирка Бројић, Живка Рајић, Цмиљана Протић, Стана Белобрковић, Разуменка Драмлић, Раза Бугарчић, Стојка Јовичић, Олга Ворђевић, Русинка Тошић, Раза Ивановић, Милена Ђуровић и Ковина Ђумуровић.

ЦЕРОВА

Руса Ковачевић (председник), Лекса Цветић (секретар), Здравка Ковачевић (благајник), Милица Пеливановић, Перса Цветић, Радмила Недељковић, Станимирка Лојаничић, Анђелка Терзић и Јулка Цветић.

ДРАГОЈЕВАЦ

Станимирка Симовић (председник), Цана Милићевић (секретар), Десанка Мировић (благајник), Макрена Грујовић, Стојка Симовић, Рада Цветић, Добринка Стојановић, Драга Симовић и Роса Миливојевић.

ЛИСА

Дринка Константиновић (председник), Радојка Танкосић (секретар), Наталија Јовичић (благајник), Милојка Вратоњић, Анђа Ајдачић, Добринка Марић, Драгомирка Солдатовић, Ангелина Оцокољић и Мица Шулубурић.

БЕЛИ КАМЕН

Гроздана Милетић (председник), Љубинка Пртењак (секретар), Гина Дмитрић (благајник), Милица Милетић, Добринка Николић, Живка Доловић, Миlena Пртењак, Јованка Пртењак и Стана Дмитрић.

ПШАНИК

Бранка Миливојевић (председник), Добрила Радојевић (секретар), Добрила Миливојевић (благајник), Јулка Обренић, Ружа Миливојевић, Душанка Миливојевић, Ковиљка Драгић, Мица Мијаиловић и Десанка Танкосић.

КОТРАЖА

Радојка Агбаба (председник), Драга Станојевић (секретар), Магделина Чохова (благајник), Стојанка Миливојевић, Роса Чакаревић, Станка Јанковић, Славка Вујовић, Наталија Јанковић и Милунка Анђелковић.

ВУЧКОВИЦА

Мирка Лазић (председник), Живка Дуканац (секретар), Јела Лазић (благајник), Миленија Дуканац, Миља Миловановић, Винка Равић, Славка Јовановић и Сибинка Јовановић.

МИРОСАЉЦИ

Даринка Милосављевић (председник), Миlena Тодоровић (секретар), Дринка Ненадић (благајник), Мица Миковић, Миленија Николић, Миlena Микић, Косана Вранић, Косана Савић и Косана Бајић.

ГРАВ

Станка Вујовић (председник), Косана Вујовић (секретар), Љубинка Илић, Спасенија Васовић, Ката Рајичић, Перса Мариновић, Миљка Бајчетић, Станица Јовичић, Радмила Цикић, Зорка Бугарчић, Радосија Илић, Софија Шипеткић, Десанка Стеванчевић, Стојка Андрић и Живка Ковачевић.

РОФАЧА

Зорка Зоћевић (председник), Вујана Радоњић (секретар), Рада Зоћевић, Сара Богдановић, Живана Драговић, Милојка Стевановић, Миљанка Ружић, Милица Живковић, Тијана Пауновић, Драгиња Мрдаковић, Милостива Петровић и Зорка Бајчетић.

ГОРАЧИЋИ

Младена Вујичић (председник), Милена Милошевић (секретар), Љубинка Станић, Милица Ђуровић, Митра Радосављевић, Ракила Јоксимовић, Цмиља Стојановић, Гина Савић, Мица Жужић, Драга Главоњић, Олга Зимоњић, Вукосава Седларевић, Милица Милошевић и Иванка Станојевић.

ГУБЕРЕВЦИ

Радосија Јечменић — Јечменица (председник), Савета Плазинић (секретар), Радосава Бендић, Тина Николић, Николија Плазинић, Душанка Вујичић, Станка Мајсторовић, Десанка Пајовић, Мијојла Милутиновић, Петрија Павловић, Љубица Матовић и Дивна Зечевић.

(Изгледа да је ова организација АФЖ-а обухватала у прво време Губеревце и Живицу, пошто су чланови одбора Мијојла Милутиновић, Петрија Павловић, Дивна Зечевић и Љубица Матовић из Живице).

ТУРИЦА

Сибинка Петрићевић (председник), Косара Достанић (секретар), Милости-ва Симеуновић, Драга Чворић, Зорка Сретеновић, Иванка Веселиновић, Пера Тимогијевић и Мица Пајовић.

РТИ

Обренија Чикириз (председник), Милунка Смиљанић (секретар), Миљка Костић, Зора Ђокић, Добрија Обрадовић, Мирка Терзић, Гина Славковић, Живка Сретеновић, Наталија Чикириз(овић) и Милица Ницовић.

КАОНА

Љубица Јовановић (председник), Бојана Симић (секретар), Винојла Радичевић, Мица Понорац, Миломирка Драгићевић, Марија Станишић, Вукосава Кнежевић и Миланка Тадић.

МИЛАТОВИЋИ

Гвозденија Вукићевић (председник), Мирка Стефановић (секретар), Андријана Вукићевић, Мирка Ружић, Лепосава Зечевић, Петрија Калајџић, Јеласана Ђурчић, Милијана Спасојевић, Кристина Капларевић, Јула Бабић и Даринка Вукићевић.

ВЛАСТЕЉИЦЕ

Драгојла Плазинић (председник), Јела Кнежевић (секретар), Софија Кнежевић, Мица Биорац, Бориска Терзић, Марија Станишић, Миломирка Станишић, Вукосава Кнежевић и Миланка Тадић.

БРЕЗОВИЦЕ

Радојка Капларевић (председник), Радосија Капларевић (секретар), Гина Мајсторовић, Милунка Капларевић, Љубица Милекић, Милунка Мајсторовић и Радмила Милекић.

ЗЕОКЕ

Гина Јанковић (председник), Олга Терзић (секретар), Зора Мандић, Сибинка Ђаловић, Стоја Петровић, Савка Рисимовић, Тонка Јевремовић, Кристина Ранђић, Војинка Кувелић и Добрила Крљанац.

ПУХОВО

Стојка Тајсић (председник), Десанка Благојевић (секретар), Гина Јаћиновић, Стана Тодоровић, Гроздана Нешовић, Милица Тајсић, Милена Нешовић и Јованка Тодоровић.

ТИЈАЊЕ

Радојка Грујовић (председник), Ана Ђуровљевић (секретар), Драгојла Милованковић, Стојка Икодиновић, Радојка Филиповић, Милунка Милутиновић, Радика Поповић, Миленка Митровић, Неда Јовашевић, Борика Димитријевић, Десанка Благојевић и Перка Зечевић.

РТАРИ

Нера Петровић (председник), Цана Томовић (секретар), Олга Недовић, Роса Радичевић, Софија Ковачевић, Достана Милошевић, Велика Ђунисијевић, Даница Мирковић, Миљанка Крунић, Станојка Бојовић и Мира Томовић.

МАРКОВИЦА

Славка Обреновић (председник), Лена Обреновић (секретар), Мица Милошевић, Милунка Јовашевић, Вида Савковић, Зора Обреновић и Мица Обреновић.

ДУЧАЛОВИЋИ

Новка Пантелић (председник), Милена Пантелић (секретар), Радмила Шибинац, Станисава Радојичић, Цмиља Пауновић, Станка Јовановић, Олга Ковачевић, Десанка Пантелић, Добрила Вуловић, Косана Радојичић и Милојка Ковачевић.

НЕГРИШОРИ

Лена Митровић (председник), Паулина Митровић (секретар), Рада Сретеновић, Милица Дуњић, Олга Габоровић, Милунка Ружић, Злата Стевановић, Станојла Митровић, Милунка Кукић и Милица Марковић.

ГОРЊИ ДУБАЦ

Живка Рудинац (председник), Гвозденија Јовановић (секретар), Гроздана Јовановић, Челка Пантелић, Љубица Драгићевић, Милицана Дужић, Мирка Маринковић и Нада Бабић.

ДОЊИ ДУБАЦ

Милева Велисављевић (председник), Лепосава Богићевић (секретар), Софија Марковић, Живана Тадић, Драгојла Тадић, Роса Котуровић, Јагода Милић и Зорка Караџић.

ТОЛИШНИЦА

Бисенија Маринковић (председник), Бисенија Рудинац (секретар), Душанка Дмитровић, Радмила Дмитровић, Радмила Николић, Љубица Рудинац, Станимирка Рудинац и Драга Тадић.

ЖИВИЦА

Мијојла Милутиновић (председник), Дивна Зечевић (секретар), Софија Микановић, Петрија Павловић и Љубица Матовић.

ВИЧА

Милева Пајић (председник), Милица Маричић (секретар), Цвета Грујић, Борика Бабић, Даница Радовановић, Станојла Станковић, Зорка Ковачевић, Драгојла Милекић, Радојка Милетић, Павлина Главоњић, Радосава Стојковић, Бранка Главоњић, Славка Сретеновић, Томанија Герзић, Милица Мирковић, Јулка Јоровић и Ката Виторовић.

ПРИЛИПАЦ

Славка Пантовић (председник), Станија Мајсторовић (секретар), Олга Јаковљевић, Илинка Радојевић, Милена Радојевић, Даринка Јаковљевић, Ангелина Антоновић, Станија Мајсторовић и Соја Јовановић.

ЛОПАШ

Олга Голубовић (председник), Гина Голубовић (секретар), Јелена Јанковић, Милунка Голубовић, Пера Ракић, Зора Росић, Добрила Антоновић, Ковина Босић, Горгина Булић, Станија Поповић и Десанка Петровић.

ПИЛАТОВИЋИ

Миљанка Маслаћ (председник), Роса Бајић (секретар), Аница Алексић, Милосава Павловић, Роса Маркићевић, Миленка Божић, Драга Павловић, Божана Маринковић, Добрила Бајић, Настасија Бајић и Анка Седлић.

ДЉИН

Сава Ђебић (председник), Даница Пајић (секретар), Роса Петровић, Миљанка Ђеровић, Петрија Марковић, Стојка Марковић, Даринка Кузмановић, Миљанка Павловић, Милунка Јовановић, Косана Маринковић, Милица Пановић (?), Јагода Матијашевић, Добрила Марковић и Драгана Бошковић.

ЛУЧАНИ

Даринка Алемпијевић (председник), Милица Алемпијевић (секретар), Лена Маринковић, Јелена Миловановић, Драгојла Миловановић, Радмила Тодоровић, Рада Златић, Јелица Топаловић, Маца Рендулић, Тинка Мандић и Вулка Рендулић.

ЛИСИЦЕ

Милка Јоковић (председник), Драгојла Алемпијевић (секретар), Косана Продановић, Милунка Кукић, Милица Матијашевић, Винка Домановић, Добринка Рендулић, Раја Јоковић, Румена Јоковић и Нада Кукић.

КРСТАЦ

Јеросима Гавриловић (председник), Раја Јоковић (секретар), Рада Ђорђевић, Даринка Лазаревић, Стојанка Радуловић, Циља Ковачевић, Милијана Богићевић, Стојка Миловановић, Ратомирка Стојић, Станика Карић, Горгина Матијашевић, Душанка Матијашевић и Стана Матијашевић.

За Крстац и суседно село Ђераћ одбор је, у прво време, био заједнички.

ЛУКЕ

Роса Богосављевић (председник), Вишња Перишић (секретар), Душанка Лазовић, Божика Кушић, Јела Лазовић, Јеленка Веновић, Милица Бошњаковић, Наста Миленковић, Румена Миленковић и Даница Зоранић.

ОСОНИЦА

Кристина Стојковић (председник), Вукосава Бошковић (секретар), Миломирка Јеротијевић, Перка Златић, Бојана Јеротијевић, Милојка Јовићевић, Перка Бошковић, Марина Јеротијевић, Миљка Стевановић и Божидарка Дуканац.

ДОЊА КРАВАРИЦА

Драгојла Бркић (председник), Миленија Чворовић (секретар), Станика Тимотијевић, Наталија Чворовић, Раја Бојановић, Милојка Крстић, Белка Милекић, Гина Томашевић, Коса Василић, Мирјана Кнежевић и Милосава Томашевић.

ВИРОВО

Лепосава Дамљановић (председник), Милица Недељковић (секретар), Јованка Шендековић, Јованка Ђирјаковић, Ристосија Младеновић, Олга Гачановић, Драгојла Пајић, Љубица Бошковић, Даница Ђирјаковић, Ковина Недељковић и Радојка Ђирјаковић.

ЛИС

Косана Стефановић (председник), Добринка Милићевић (секретар), Драга Лазаревић, Драгојла Ђоковић, Олга Босић, Миљанка Јовичић, Добринка Димитријевић, Радојка Јовичић, Цоја Гавриловић, Сивија Стевановић, Милева Лазовић и Разуменка Стевановић.

ГОРЊА КРАВАРИЦА

Зорка Даниловић (председник), Загорка Перовић (секретар), Радосија Илић, Нада Баралић, Милунка Урошевић, Цоја Радичевић, Станимирка Радичевић, Коса Мијаиловић, Живка Јовановић, Винка Радичевић и Неда Росић.

• •

Овај списак пренет је из бележнице Лепосаве — Лепе Васовић, поштујући, пре том, редослед формирања одбора Антифашистичког фронта жена у појединим насељима. У тој бележници налазе се и касније измене у појединим одборима. Међутим, ми смо у овај списак унели искључиво прве одборе, без измена.

СРЕСКИ ОДБОР АФЖ-а ЗА ДРАГАЧЕВО

(Прилог II)

На среској конференцији Антифашистичког фронта жена Драгачева, 18. марта 1945. године изабрано је руководство, у коме су биле:

Драга Броћић из Гуче (председник), Олга Зечевић из Гуче (секретар) и чланице: Даринка Комадинић из Лисе, Милица Ковачевић из Церове, Рада Кузмановић из Котраже, Радојка Обренић из Пшаника, Селена Јовановић из Вучковице, Бранка Пртењак из Белог Камена, Коса Јојић из Миросалца, Станимирка Смиљанић из Драгојевца, Олга Икодиновић, Вида Гавриловић, Ната Лазаревић, Ана Прелић, Марица Станишић и Надежда Платојевић из Гуче, Лепосава Васовић и Станка Вујовић из Граба, Радосија Јечменић из Губереваца, Разуменка Главоњић и Милица Ђуровић из Горачића, Роса Ивановић из Велеса (село Гуча), Милица Пајовић из Турице, Вујана Радоњић из Рогаче, Петрија Костић из Ртију, Миланка Пајовић и Винојла Радичевић из Каоне, Драгојла Плазинић из Властелица, Андријана Вукићевић из Милатовића, Радосија Капларевић из Брезовица, Даница Радовановић из Виче, Роса Божић, Лена Радојевић и Вида Ковачевић из Прилипа, Миленија Павловић и Аница Алексић из Пилатовића, Олга Голубовић из Лопаша, Гина Томашевић из Доње Краварице, Станимирка Радичевић из Горње Краварице, Косана Стефановић из Лиса, Даница Ђирјаковић из Вирова, Бранка Радичевић и Радојка Миљивојевић из Котраже, Гина Јанковић из Зеока, Лена Мит-

ровић из Негришора, Миља Јоковић из Лисица, Радојка Грујовић из Тијања, Сава Ђебић из Дљина, Олга Алемпијевић из Лучана и Јеросима Гавриловић из Крстаца.

НАПОМЕНЕ

1. Драгачево је крај у западној Србији, јужно од Чачка и планине Јелице. Његов највећи део територијално припада општини Лучани. Нека драгачевска села су сада у саставу суседних општина: Брезовице (Чачак), Толишница (Краљево), Луке, Осоница и Лиса (Ивањица), Трешњевица, Миросаљци, Драгојевац, Церова и Вирово (Ариље), Пилатовићи, Прилипац и Лопаш (Ужичка Пожега).
2. Срески комитет КПЈ у Гучи, архивска грађа, Међуопштински истаријски архив у Чачку.
3. Сећања савременика, личне забелешке аутора овог рада.
4. Бележница Лепосаве Васовић.
5. Сви датуми су према бележници Лепосаве Васовић.
6. Цитет из бележнице Лепосаве Васовић.
7. Исто.
8. Исто.
9. Исто.
10. Исто.
11. Исто. Милева Главоњић (удато Маринковић) је кћерка Андрије Главоњића из Горачића, члана Среског комитета КПЈ у Драгачеву, који је погинуо августа 1942. године у Грабу. Имала је тада не пет, већ седам година.
12. Подаци из више бројева листа „Слободни глас“, који је тада излазио у Чачку; бележница Лепосаве Васовић; сећања савременика, личне забелешке аутора овог рада.
13. Бележница Лепосаве Васовић.
14. „Слободни глас“ од 17. марта 1945. године, страна 3.
15. Бележница Лепосаве Васовић.
16. Бележница Лепосаве Васовић; сећања савременика, личне забелешке аутора овог рада.
17. „Слободни глас“ од 23. марта 1945. године, страна 3. Телеграм је пренет из истог броја „Слободног гласа“. Остали подаци о првој среској конференцији АФЖ-а су из бележнице Лепосаве Васовић и сећања савременика која је забележио аутор овог рада.
18. Бележница Лепосаве Васовић.
19. Исто.
20. „Слободни глас“ од 30. марта 1945. године, стр. 3.
21. Бележница Лепосаве Васовић.
22. Исто.
23. Исто.
24. Исто.
25. Срески одбор АФЖ-а у Гучи, архивска грађа, Међуопштински историјски архив у Чачку.
26. Бележница Лепосаве Васовић.
27. Срески одбор АФЖ-а у Гучи, архивска грађа, Међуопштински историјски архив у Чачку.
28. Срески комитет КПЈ у Гучи, Организациони извештај о развоју и раду партијске организације среза драгачевског из 1948, непотписано, архивска грађа, Међуопштински историјски архив у Чачку.
29. Бележница Лепосаве Васовић.
30. „Слободни глас“ од 8. августа 1945. године, стр. 3.
31. Срески комитет КПЈ у Гучи, архивска грађа, Међуопштински историјски архив у Чачку.
32. Подаци из „Слободног гласа“, бројеви из тог периода.
33. Исто.
34. Исто.
35. Исто.